

ZARYS HISTORII GMINY KOLNO

Gmina Kolno położona jest w centralnej części województwa warmińsko – mazurskiego w północno – wschodniej części powiatu olsztyńskiego. Zajmuje powierzchnię 178 km² i graniczy z gminami: Reszel, Bisztynek, Jeziorany, Biskupiec i Sorkwity.

Obecnie Gmina podzielona jest na 15 sołectw. Do największych sołectw pod względem ilości mieszkańców zalicza się: centralnie położone Kolno oraz Bęsię i Lutry. Miejscowości te są jednocześnie największymi ośrodkami, w których skupiona jest infrastruktura obsługująca mieszkańców. Pozostałe Sołectwa to: Górowo, Kabiny, Kominki, Kruzy, Wólka, Ryn Reszelski, Samławki, Tarniny, Tejstymy, Wągsty, Wójtowo, Wysoka Dąbrowa.

Charakterystyczny krajobraz tej warmińskiej gminy stanowią przydrożne kapliczki i cmentarze przykościelne, parafialne, rodowe (Górowo – niezachowany Sarasinów, Bęsia – Stockenhauserów, Tejstymy – Schleußnerów) oraz wojenne (Kabiny, Górkowo – cmentarze, Tejstymy, Górkowo – mogiły) ku czci żołnierzy poległych w I wojnie światowej.

Zarys historii Gminy Kolno

W okresie od VI do XIII wieku tereny obecnej Gminy Kolno zamieszkiwane były przez plemiona pruskie. Oterki leżały na pograniczu terytoriów zasiedlonych przez Bartów (na północy) i Galindów (na południu).

W I połowie XIII wieku Barcja, Galindia i pozostałe terytoria plemienne Prusów znalazły się we władaniu Zakonu Krzyżackiego. Podbite ziemie zostały włączone w nowy system administracyjny; w 1243 roku na mocy bulli papieża Innocentego IV podzielone zostały na 4 diecezje (chełmińską, pomezzańską, sambijską i warmińską), gdzie warmińska, największa z nich, obejmowała całą środkową część Prus. Bulla zawierała również rozporządzenia dotyczące rozdzielenia podbitej ziemi między Zakonem Krzyżackim a biskupami. Skutkiem tego we władaniu biskupów ostatecznie znalazło się terytorium nazwane Warmią, podzielone na 10 jednostek administracyjnych – komornictw. Z kolei sami biskupi podzielili teren między sobą, z czego część komornictw przypadło biskupowi a część kapitulie warmińskiej.

Na mocy traktatu toruńskiego w 1466 roku, o wojnie 13-letniej Warmię, przyłączono do Królestwa Polskiego i jako Prusy Królewskie, w takiej przynależności przetrwały do I rozbioru Polski w 1772 roku. Po rozbiorku Warmia weszła w skład Państwa Pruskiego.

W czasach przynależności Warmii do Królestwa Polskiego, mieszkańcom najbardziej dały się odczuć wojny w latach 1519-1521 i 7-letnia (1757-1763) jak również najazdy szwedzkie. Spowodowały one znaczne zniszczenia wsi, ludność dotknęła nędza i śmierć.

Po kilkudziesięciu latach pokoju, kiedy wsie podniosły się z upadku, w kraju ponownie zapanował głód i straty. Wojny Napoleońskie (1807-1815), przemarsze i stacjonowanie wojsk spowodowały znaczne zubożenie społeczeństwa.

W latach 1827-77 obszary pruskie w połączeniu z Prusami zachodnimi utworzyły prowincję Pruską. Zjednoczenie Niemiec w 1871 roku i ówczesna polityka skutkowałą tłumieniem polskości wśród tutejszego społeczeństwa. Tereny te stanowiły najsłabiej rozwinięty i najuboższy obszar Niemiec.

Kolejne działania wojenne związane były z I wojną światową. Ponownie przyniosły zniszczenia, starty jak również nasiliły problemy narodowościowe. Jedną z bitew 26.VIII.1914 roku odbyła się pod Biesowem, zakończona zwycięstwem wojsk niemieckich; tego samego dnia na południe od Lutru niemiecka piechota rozgromiła rosyjską. Natomiast działania wojenne związane z II wojną światową rozpoczęły się właściwie w styczniu 1945 roku. Zniszczenia będące ich wynikiem były różne. Największe spowodowali Rosjanie po zakończeniu walk – podpalali domy, rekwirowali cenne przedmioty itd.

W związku ze zmianami organizacyjnymi administracji terenowej Kolno było kolejną siedzibą gminy, gromady i od 1973 roku ponownie gminy, której ranga znacznie wzrosła po 1975 roku, po zlikwidowaniu powiatu. Po II wojnie światowej nastąpił rozwój gospodarczy, cywilizacyjny i kulturalny gminy.

Teren Gminy Kolno przynależy do regionu historyczno – kulturowego Warmia. Na krajobraz Warmii wpływ miały różne kultury: pruska, niemiecka, polska, choć właściwe oblicze ukształtowała kultura katolicka oraz administracja pruska. Warmia zachowała odrębność kulturową w największym stopniu.

Definiując krajobraz kulturowy jako szereg przekształceń, których dokonał człowiek w środowisku przyrodniczym, można przyjąć, że naturalne warunki środowiska, przebieg historii predestynują teren opracowania do rangi obszaru, który w sposób wyrazisty świadczy o historii, dziedzictwie materialnym i niematerialnym. A wszelkie przejawy działalności człowieka na przestrzeni wieków bezwzględnie należy chronić, szanować i podkreślać.

Krajobraz kulturowy powiązany jest z życiem wiejskim i z gospodarką wiejską, wyraża się w zabudowie tradycyjnej mieszkaniowej i gospodarczej, terenach otwartych – polach, łąkach. Również majątkach ziemskich z założeniami dworsko – parkowymi, i powiązanych z nimi sieciami folwarków. Dalej: aleje przydrożne, cmentarze na skraju wsi, szkoły w centrum wsi, układy ruralistyczne, w większości przekształcone. Ale największy wpływ wywiera architektura sakralna: kościoły na wzniesieniach, kaplice, kapliczki i przydrożne krzyże. Wszystkie te elementy

wpasowane w pejzaż pagórkowatych terenów bezleśnych pełnią rolę niejako wyznaczników, będących identyfikatorami przestrzennymi tutejszego krajobrazu kulturowego.

Większość jednostek osadniczych na terenie to średniowieczne lokacje (proces kolonizacji rozpoczęty przez biskupów warmińskich po przejściu tychże terenów), tylko nieliczne pochodzą z XIX w. i związane są z folwarkami.

W krajobrazie wsi, dominowała architektura sakralna. W początkach kolonizacji obszaru, zaraz po założeniu wsi, budowano zwykle jako pierwszy kościół (najpierw parafialne, potem filialne; na przestrzeni dziejów niejednokrotnie odbudowywane, przebudowywane, w wielu przypadkach nie przetrwałe w żadnej formie do dzisiaj). Przykładem tego budownictwa mogą być kościoły filialne w Lutrach, Kolnie, Rynie Reszelskim. Przetrwałe i istniejące kościoły, w odróżnieniu od pozostałej architektury, charakteryzuje dobry stan zachowania. Dla okresu późniejszego – XVII wieku charakterystyczne są kaplice (Wysoka Dąbrowa, Kabiny, Kominki, Samławki, Wągsty, Wójtowo), kapliczki (przydrożne, przy domach – Dąbrowa Wysoka, Kabiny, Kolno, Tarniny, Kominki, Lutry, Wójtowo) – element szczególny i wyróżniający w warmińskim krajobrazie, niespotykany w innych regionach. Powstawały zwykle z inicjatyw chłopów i stanowiły manifest katolicyzmu tutejszej ludności. Równie często pojawiały się krzyże – przy drogach, skrzyżowaniach i domach (m.in. w Lutrach, Wysokiej Dąbrowie, okolicach Wójtowa, Kabin, Kolna, Samławek, Tarnin). Kościoły sytuowano najczęściej na wzniesieniach (Kolno, Ryn Reszelski, Lutry); stanowiły dominantę w krajobrazie. Często w sąsiedztwie kościołów zakładano cmentarze (Ryn Reszelski, Kolno, Lutry). Elementem uzupełniającym były również budowle przykościelne (plebania - Kolno, Lutry).

KOLNO / Gross Köllen, Gross Koelen; wieś

1. Typ dawnego układu zabudowy: zabudowa zwarta, wieś wielodrożnica, być może przekształcona z owalnicy kolonie;

2. Dane historyczne: Pierwotnie Kolno było pruskim dobrem służebnym z nadania wójta warmińskiego Henryka Lutera. Gdy teren został w części zagospodarowany sprowadzono kolonistów niemieckich (prawdopodobnie z Kolonii stąd nazwa wsi). Dokument lokacyjny przyznany został 11.06.1359 roku przez biskupa Jana Stryprocka. W czasie wojny (1515-1521) została zniszczona. W II połowie XVI wieku były tutaj dwie karczmy i młyn.;

3. Przetrwałe elementy historyczne, zabytkowe – stan zachowania:

- Układ przestrzenny wsi nieczytelny.

- Kościół parafialny p.w. Trzech Króli i Św. Anny, usytuowany na wzniesieniu przy drodze w centrum wsi. Został wybudowany z końcem XIV wieku, powiększony w końcu XIX. Pierwotna

bryła kościoła – salowa prostokątna, później rozbudowana w kształcie greckiego krzyża. Wystrój barokowy. Na terenie przykościelnym zachowany szczątkowo cmentarz (obecnie nie pełni funkcji grzebalnych). Teren wokół kościoła otoczony ogrodzeniem (koniec XIV w., 1880 rok), łączonym (cegła, kamień, siatka), w ogrodzeniu brama i kapliczki (k. XIX w.). Z zespołem kościelnym związana jest również plebania (pocz. XX w.).

- Kapliczki przydrożne: kapliczka z końca XVIII (obok UG), kapliczka z poł. XIX wieku, kapliczka przy domu nr 57 (1904 rok).

- Zespół karczmy z zabudowaniami gospodarczymi (murowane, 4 w. XIX wieku).

- Dwie szkoły (murowane, pocz. XX wieku).

- Cmentarz parafialny, czynny, rzymsko – katolicki. Zlokalizowany w południowej części wsi przy drodze, założony w II połowie XIX wieku, ogrodzony w ogrodzeniu kapliczka (1918), z kaplicą cmentarną (II poł. XIX wieku). Otoczony szpalerami lipowymi, rozplanowany nieregularnie, układ kwater czytelny.

- Zabudowa mieszkaniowa i gospodarcza (k. XIX – początek XX wieku) w większości zaniedbana.

4. Dominanty, elementy wyróżniające: dominanta – kościół, element wyróżniający – cmentarz.

5. Przekształcenia, formy dysharmonijne, dewastacje: współczesna zabudowa mieszkaniowa wielorodzinna, jednorodzinna, gospodarcza związana z produkcją rolniczą.

Kościół parafialny p.w. Trzech Króli i św. Anny w Kolnie

Źródła:

1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Kolno:

- „Biskupiec z dziejów miasta i powiatu” praca zbiorowa, Wyd. Pojezierze, Olsztyn 1969
- „katalog miejscowości województwa warmińsko – mazurskiego” Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn 2000
- „Warmia i Mazury – przewodnik ilustrowany” Agencja Fotograficzno – Wydawnicza „Mazury”, Olsztyn
- „Zachowane – ocalone?. O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania” pod redakcją Lizewskiej I., Knercera W., Stowarzyszenia Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 2003
- Antoni M. „Dehio-Handbuch der Kunstdenkmäler Ostpreußen“ Deutscher Kunstverlag 1993
- Bartoś M., Zalewska B. „Architektura w krajobrazie Warmii i Mazur” Stowarzyszenia Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 2003
- Błaszczak I., Soczyński M. „Wytyczne konserwatorskie do planu regionalnego m.in. olsztyńskiego” Warszawa 1990
- Chłosta J. „Słownik Warmii” Wyd. Litera Olsztyn 2002
- Garniec M. „Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich” Stowarzyszenia Wspólnota Kulturowa Borussia, Olsztyn 1999
- Respond S. „Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej” Reprint FM 1999
- Rzempoluch A. „Przewodnik po zabytkach sztuki dawnych Prus Wschodnich” Agencja Wydawnicza „Remix”, Olsztyn 1992
- materiały kartograficzne – niemieckie mapy topograficzne z I połowy XX wieku
- materiały z zasobów Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Olsztynie
- opracowanie własne Antoniego Soduła (mieszkańca gminy) „Fotografie – cmentarze gminy Kolno”, Lutry 1993r.

2. Strategia Rozwoju Gminy Kolno.